

Історична освіта та наука в Одеському Інституті народної освіти: трансформація інфраструктури

Із встановленням у 1920 р. радянської влади в Україні почалася докорінна перебудова існуючої системи вищої освіти. Новий уряд втілював в життя національну концепцію освіти, за якої вища школа зазнала радикальних структурних змін. Навесні 1920 р. університети були закриті. Фахова підготовка істориків та розвиток історичної науки почали відбуватися в різних вищих навчальних закладах та наукових установах, набуваючи своєрідних рис. Один з таких закладів — Одеський інститут народної освіти (ОІНО), який став головним спадкоємцем Новоросійського університету (НУ).

Історія інститутів народної освіти 20-х років вже стала предметом спеціальних досліджень в сучасній вітчизняній історіографії¹. В працях нової історіографічної епохи, безумовно, враховано позитивний дослідницький досвід попередніх часів. Однак ще велика кількість питань цього своєрідного вищого навчального закладу, який відображав специфіку пошуків у розвитку народної освіти в Україні, потребує подальшого накопичення емпіричної бази та розуміння як самого процесу радикальних перетворень, так і його наслідків.

В даній статті акцент зроблено на проблеми трансформації інфраструктури історичної науки в рамках ОІНО. Під "інфраструктурою історичної науки" розуміють складну систему забезпечення наукової діяльності, яка становить другий рівень історіографічного процесу (після когнітивної системи) та включає такі компоненти: "суб'єкти науки" (учені, наукове співтовариство), організацію науки і вищої історичної освіти; систему історичних науково-дослідних установ; систему видання наукової продукції; комунікаційну та інформаційну системи; матеріально-технічну і фінансову бази науки; систему фондоутворення й збереження історичних джерел; систему впровадження в практику результатів наукової діяльності². Спробуємо окреслити три взаємозв'язані лінії, які в своїй сукупності демонструють процес реформування викладання та вивчення історії в межах конкретної структури — ОІНО протягом десятиріччя його існування: 1) еволюцію структури навчальної й науково-дослідної діяльності; 2) еволюцію кадрового складу; 3) систему видання наукової продукції.

Відповідно до урядових схем загального реформування системи вищої освіти структура ОІНО неодноразово зазнавала змін. Організація навчального процесу ускладнювалася гострою нестачею викладацького персоналу, особливо професорів, чия кількість суттєво скоротилася. Навчально-виховний та науково-дослідний процес в ОІНО базувався,

головним чином, на педагогічній інтелігенції "дореволюційної школи", ставлення до якої з боку держави було неоднозначним. Влада спрямувала свої зусилля на примус вчених старої генерації перейти на позиції нової ідеології. Поряд з цим проводилась робота щодо залучення до науково-педагогічної роботи службовців громадських установ, політичних організацій та працівників управлінських органів, але за умови їх членства в лавах комуністичної партії. Були також зроблені перші кроки до поновлення підготовки викладачів вищої школи традиційним шляхом через мережу науково-дослідних кафедр.

На базі факультетів Новоросійського університету були створені три нові інститути: медичний, фізико-математичний (ОФМІ) та гуманітарно-суспільний (ОГСІ). Останній було утворено злиттям історико-філологічних і юридичних факультетів НУ, Вищих жіночих курсів, Вищого міжнародного інституту та економічного факультету політехнічного інституту³. Саме в цьому інституті протягом 1920/21 навчального року продовжувалась науково-педагогічна діяльність істориків закритого університету. Професорсько-викладацький склад, службовий персонал, навчально-допоміжні установи з усім інвентарем ліквідованих закладів автоматично переводилися до ОГСІ.

ОГСІ відкрився 1 липня 1920 р.⁴ Рада викладачів обрала президію інституту у складі О. Я. Шпакова (голова, з 1 березня 1921 р. — ректор), Є. П. Трифільєва, Є. В. Васьковського, Е. Я. Немировського і В. М. Штейна⁵. Структуру ОГСІ склали шість відділень: соціально-правове, соціалістично-економічне, наукової філософії, історико-соціологічне (секції російської та загальної історії), ідейно-літературне (секції російської та української літератури), філолого-лінгвістичне (секції філології, слов'янсько-російської та неоромано-германської лінгвістики)⁶. У серпні губернське управління вищими навчальними закладами (ГУВНЗ) розробило та затвердило навчальні плани всіх відділень інституту⁷.

У складі ОГСІ була збережена структура кафедр колишнього історико-філологічного факультету НУ (ІФФ). Продовжували існувати 9 з 11 кафедр (ліквідовано дві — історії церкви та візантійської філології)⁸: філософії (М. М. Ланге, С. Л. Рубінштейн, М. І. Гордієвський), класичної філології (Б. В. Варнеке, М. І. Мандес, С. С. Дложевський), порівняльного мовознавства та санскриту (Д. М. Овсянко-Куликовський, О. І. Томсон, Ф. Г. Александров), російської мови та літератури (Ю. Г. Оксман, Р. М. Волков, П. Й. Потапов), слов'янської філології (Б. М. Ляпунов, П. О. Бузук), загальної історії (Є. М. Щепкін, К. П. Добролюбський), російської історії (Є. П. Трифільєв, А. В. Флоровський, Є. О. Загоровський, М. Є. Слабченко), історії західноєвропейської літератури (В. Ф. Лазурський, Б. О. Лупанов), історії мистецтв (В. І. Василенко). Якісний склад кафедр був високим, залишаючись на рівні

дореволюційного університету. Підготовка фахівців з вищої історичної освіти в 1920/21 навчальному році була зосереджена на історико-соціологічному відділенні. Від ІФФ в спадщину ОГСІ отримав мережу навчально-допоміжних закладів: кабінет експериментальної психології, кабінет експериментальної фонетики, історико-філологічний кабінет і музей витонченого мистецтва, археологічний музей⁹. Це ж стосується і Бібліографічного товариства при НУ¹⁰.

На продовження університетської традиції поєднання освіти й науки при ОГСІ професорськими стипендіатами були залишені випускники та колишні стипендіати ІФФ: М. П. Алексєєв, М. М. Віркау (російська мова та література), І. М. Тимчинова (слов'янська філологія), Й. Л. Вайнштейн, І. В. Вонсик (загальна історія), М. Л. Гурфінкель, П. Є. Єршов (західноєвропейська література), Д. І. Гельфанд, М. М. Семенов (порівняльне мовознавство та санскрит), О. І. Занчевський, І. Ф. Кособродов, М. М. Петринський (російська історія), І. М. Троцький (класична філологія)¹¹. Налагодження навчального процесу в ОГСІ сприяло поживленню наукової діяльності гуманітаріїв інституту, яка знайшла своє відображення в публікаціях наукових праць. В 1921–1922 рр. силами професорів ОГСІ були видані два томи "Учених записок Вищої школи м. Одеси"¹². У 1921 р. в першому томі вийшли в світ статті А. В. Флоровського, Б. В. Варнеке, Ю. Г. Оксмана та ін., а виручені кошти від продажу цього випуску, виданого на особисті гроші професорів, надійшли в розпорядження губернської комісії допомоги голодуючим. У збірці 1922 р. були представлені роботи М. І. Мандеса, А. В. Флоровського, М. Є. Слабченка, Ю. Г. Оксмана, С. С. Дложевського та ін.

У першому навчальному році після реорганізації ІФФ навчально-виховна діяльність його колишніх викладачів була зосереджена не тільки в стінах ОГСІ. 21 червня 1920 р. за наказом відділу вищих навчальних закладів м. Одеси для забезпечення вчителями усіх типів шкіл, з метою підготовки більшої кількості кваліфікованих робітників різних фахів було відкрито Одеський інститут народної освіти¹³. Базовими закладами для організації нового інституту стали Український учительський інститут ім. І. Я. Франка, Український фребелівський інститут, Єврейські фребелівські курси, на основі яких в першому навчальному році за національним принципом й почали діяти три відділення (українське, російське, єврейське). Структуру ОІНО склали чотири факультети: дошкільний, шкільних вчителів 1-го і 2-го ступеню та позашкільний.

Аналіз кадрового складу ОІНО свідчить, що на першому етапі своєї діяльності він мав вузьку педагогічну спрямованість середньо-професійного закладу. Але така ситуація не відповідала основному завданню — створенню провідного педагогічного інституту вищої школи

Одеси. Тому за наказом ГУВНЗ до складу ОІНО була введена частина професорів колишнього НУ, які мали забезпечити читання відповідних курсів: П. О. Бузук (вступ до мовознавства по слов'янській філології), Р. М. Волков (історія російської літератури, історія української літератури), М. І. Гордієвський (історія педагогіки), В. Ф. Лазурський (історія західноєвропейської літератури), М. М. Ланге (психологія, педагогіка), Б. М. Ляпунов (вступ до історії російської мови), М. І. Мандес (історія західної літератури), Ю. Г. Оксман (історія російської літератури, архівознавство, цензура та преса XIX ст.), П. Й. Потапов (російська народна словесність, історія роману, література XVIII ст.), М. Є. Слабченко (політична економія, історія первісної культури), Є. М. Щепкін (політична економія)¹⁴.

В середині навчального року структура вищої школи Одеси, як і вся система вищої освіти УСРР, була змінена. 3 грудня 1920 р. керівництво вищою спеціальною освітою, здійснював Головний комітет професійно-технічної та спеціально-наукової освіти (Головпрофос), на чолі із заступником наркома освіти Я. П. Ряппо, який до цього був завідувачем Одеського губернського відділу народної освіти (Губнарос)¹⁵. Від 1 лютого 1921 р. в Одесі почав працювати новий виконавчий орган — Губпрофос (голова В. П. Потьомкін), який змінив форму управління ОІНО відповідно з "Тимчасовим положенням про вищі навчальні заклади України"¹⁶. Цим положенням було повністю ліквідовано автономію вищої школи та створено нову систему управління: на чолі закладу стояло правління у складі ректора, двох проректорів, деканів факультетів, представників від студентів, громадських організацій, органів місцевого управління освіти). Подібна форма управління складалась і на факультетах¹⁷. Із зміною загальної форми управління системи вищої освіти одночасно в інститутах закріплювались позиції правлячої партії, проявом чого стало створення партійного осередку та введення посади політичного комісара¹⁸. Вони формально несли відповідальність за стан навчального процесу, але фактично наглядали за політичною благонадійністю викладачів і студентів. Така організаційна структура та форма управління інституту зберігались до кінця 1929/30 навчального року.

В продовження цих змін восени 1921 р. відбулась чергова реорганізація вищої школи Одеси. До складу ОІНО були приєднані ОФМІ та чотири з шести відділення ОГСІ разом із навчально-допоміжними закладами (кабінетами, бібліотеками, музеями). Існуючі до реорганізації в ОІНО структурні підрозділи склали факультет соціального виховання (ФСВ) та було створено новий — факультет політичної освіти. На базі приєднаних інститутів було створено новий факультет — професійної освіти (ФПО) із шістьма відділами, які зберігали риси структурної форми, започаткованої в реорганізованих закладах: ідейно-літературний, соціально-

історичний, германо-романський, мови й літератури в ОГСІ та біологічний і математичний в ОФМІ¹⁹. Кількість професорсько-викладацького складу в порівнянні з минулим роком зросла з 67 до 187 осіб²⁰. Склад викладачів-істориків ОІНО сформувався за рахунок трьох напрямків — збереження основного фонду викладачів колишнього ІФФ, залучення до роботи вчених місцевих закладів і установ та включенням до штату фахівців, що мали досвід роботи у вищих навчальних закладах інших міст.

З реорганізацією системи вищої освіти змін зазнала й кафедральна система. Протягом 20-х рр. поняття "кафедра" використовувалося у вузькому сенсі — одна професорська посада, яка забезпечувала ведення самостійного курсу лекцій. За радянських часів в українську вищу школу кафедральна система була повернена тільки на початку 1930/31 навчального року²¹. На наш ,щої освіти даного періоду потребує подальшого вивчення.

Після трансформації ІФФ в історико-соціологічне відділення ОГСІ, а потім в історико-соціальний відділ ОІНО з поетапним скороченням дисциплін історичного профілю, колишня університетська професура намагалась створити вищий навчальний заклад, де велася б професійна підготовка спеціалістів-істориків. 25 червня 1921 р. Головпрофос затвердив постанову про створення Одеського археологічного інституту (ОАІ). Його офіційне відкриття відбулося 13 вересня²². ОАІ організовувався для підготовки науково-кваліфікованих кадрів з археології, археографії, музеєзнавства, архівної справи²³. Основу його педагогічного штату склали викладачі реорганізованого історико-соціологічне відділення ОГСІ, основним місцем роботи яких на той час вважався ОІНО: Б. В. Варнеке (антична археологія), Р. М. Волков (українська етнографія), А. Г. Готалов-Готліб (музеєзнавство), С. С. Дложевський (римська епіграфіка), Є. О. Загоровський (історія місцевого краю), М. І. Мандес (історія античної культури), Ю. Г. Оксман (вступ до архівознавства), М. Є. Слабченко (економічний побут України), Є. П. Трифільєв (українська археологія), А. В. Флоровський (історична географія України)²⁴.

22 серпня 1922 р. ОАІ було введено до складу ОІНО, де на факультеті політичної освіти стали діяти два його відділення — музейно-архівно-бібліотечне та лекторське²⁵. Так сталося, що 22 грудня 1922 р. факультет політосвіти було ліквідовано, а студентам надана можливість закінчити освіту за спеціальностями археології та архівознавства впродовж одного триместру²⁶. Незважаючи на короткочасне існування ОАІ, діяльність професорів-істориків ОІНО в його структурі була дуже плідною. Достатньо нагадати, що серед невеликого числа його студентів (68 осіб, до того ж 30 вільних слухачів) навчалися майбутні видатні вчені, серед них історики літератури — М. П. Алексеев і С. М. Брейтбург, спеціаліст з

літератури та мови античного періоду І. М. Троцький, історіограф М. Л. Рубінштейн, історик Є. В. Сказін, економіст О. Ю. Шпирт²⁷.

Від 1922/23 навчального року ОІНО включно до 1930 р. залишався у складі двох факультетів — соціального виховання і професійної освіти²⁸. До складу останнього входив спадкоємець ІФФ — історико-соціальний відділ, який в 1925 р. було перейменовано на історичний відділ, у 1927 р. — на громадознавчий, а в 1928 р. — знову на історичний. В середині 1922/23 навчального року педагогічний штат ОІНО через часткову реорганізацію інституту (ліквідовано факультет політосвіти та у зв'язку з впровадженням політики коренізації розформовані українське відділення ФПО і російське відділення ФСВ) було суттєво скорочено — з 188 до 116 осіб²⁹. Зі штату гуманітаріїв, за нашими підрахунками, було звільнено 15 викладачів — М. Ф. Болтенка, М. М. Віркау, Д. І. Гельфанда, М. Л. Гурфінкеля, А. І. Занчевського, І. Ф. Кособродова, Б. О. Лупанова, М. М. Петринського, Ф. Є. Петруня, О. О. Рябініна-Склярєвського, М. М. Семенова, В. В. Стратена, М. О. Соколова, П. В. Тихомирова, І. Я. Фааса.

З трансформацією мережі вищої школи відбувались зміни і в інституті штатних посад. Ще в 1919 р. згідно декрету РНК УСРР від 18 травня всі наукові ступені і звання були скасовані³⁰. У 1922/23 навчальному році викладачі вищої школи були поділені на сім категорій двох рівнів³¹. В ОІНО замість колишніх посад (професор, доцент, приват-доцент) були введені нові — викладач (викладач-керівник, викладач спеціальних предметів, викладач основних предметів, викладач загальноосвітніх предметів) та керівник (керівник по спеціальним предметам, керівник по допоміжним предметам, керівник по основним предметам). У 1925 р. відбулась чергова зміна: були введені штатні та позаштатні посади професорів та викладачів першої і другої груп. Особи, які були вибрані до числа штатних посад, затверджувались Центральною штатною комісією народного комісаріату освіти. Таким чином, у 1925 р. офіційно була повернута посада професора, а з 1 жовтня 1930 р. посада доцента³².

Одночасно з реорганізацією всіх сфер академічного життя інституту почалась чистка викладацького складу, особливо представників дореволюційної інтелігенції, які активно виступили проти скасування автономії вищої школи. Влітку 1922 р. розпочалась компанія по підготовці до вислання за кордон опозиційно налаштованих вчених. Поштовхом до цих дій стала постанова ВУЦВК "Про адміністративне вислання"³³. Внаслідок цього на початку 1922/23 навчального року з педагогічного штату ОІНО були звільнені³⁴ та вислані за кордон п'ять викладачів, серед яких — гуманітарії А. В. Флоровський і Ф. Г. Александров. Проведенням таких "профілактичних" дій по "перевихованню" нелояльно налаштованої частини професури радянська влада не обмежилась: в суспільстві

поширювалася система морально-ідеологічного терору. У вересні-жовтні 1922 р. політкомісар ОІНО М. А. Айзенберг повідомляв: "Настрій професури чисто діловий, є неухильне прагнення вести заняття нормальними темпами і чогось антирадянського неможливо замітити. Професори та інші викладачі з усіх сил стараються, щоб не бути звинуваченими в саботажі..."³⁵.

У такій ситуації велика кількість вчених ОІНО самі звільнялись з роботи та залишали Одесу, а науково-педагогічну діяльність продовжували в академічних установах інших міст: в Петрограді з 1923 р. — Ю. Г. Оксман, Б. М. Ляпунов (згодом дійсний член АН СРСР), І. М. Троцький; в Москві з 1923 р. Г. І. Лур'є, А. М. Макаров, К. Б. Бархін; в Мінську з 1925 р. П. О. Бузук. У 1927 р. з Одеси поїхав А. Г. Готалов-Готліб, який викладав в інститутах педагогіки у Москві, Харкові, Києві. Після трьохрічного перебування в Одесі 1928 р. до Ленінграду виїхав К. О. Копержинський, а в 1930 р. до того ж міста переїхав С. Л. Рубінштейн. Того ж року на повну академічну пенсію вийшли В. Ф. Лазурський та О. І. Томсон. А останній рік існування ОІНО взагалі став роком знищення професорів "старої школи". 1 січня 1930 р. від читання курсів по всіх факультетах було звільнено професора М. І. Мандеса, а з 14 травня того ж року з посади професора звільнили Б. В. Варнеке³⁶. Всі ці видатні вчені до викладацької діяльності у вищій школі Одеси (крім Б. В. Варнеке, А. Г. Готалова-Готліба, В. Ф. Лазурського) більше не поверталися.

Починаючи з 1923/24 навчального року на підставі "Кодексу законів про народну освіту" (1923 р.) функції підготовки педагогічних кадрів, навчальних планів і програм, нових методів викладання, форм обліку навчання і знань студентів, питання педагогічної практики були передані предметним комісіям³⁷. В ОІНО створені чотири предметні комісії³⁸, питання розробки програм та планів історичного профілю входили до компетенції комісії суспільних наук, яка була організована на основі комплектування споріднених дисциплін³⁹. В 1925/26 академічному році для розгляду всіх питань стосовно дисциплін історичного профілю у складі громадознавчої комісії була створена соціально-економічна секція (голова К. П. Добролюбський)⁴⁰. Протягом всього часу існування до її складу входило понад двадцять викладачів, які читали лекції з економічної географії, політекономії, економічної політики, історії України, історії Росії, історії нових часів, історії старого світу, історії середньовіччя, історії класової боротьби, історії мистецтва, історичного матеріалізму та професійного руху⁴¹. З 1928/29 навчального року предмети історичного профілю були виведені зі складу соціально-економічної секції в окрему історичну предметну комісію (голова К. П. Добролюбський)⁴².

До числа курсів історичного профілю входили як традиційні предмети, так і нові, які читались спеціалістами "старої школи" та викладачами нової

формації. Серед перших були історія Західної Європи, середньовіччя (Й. Л. Вайнштейн), історія мистецтв (Б. В. Варнеке), нові та новітні часи, історія XIX–XX ст. (К. П. Добролюбський), історіографія (Й. Л. Вайнштейн, П. Й. Потапов), етнографія (Р. М. Волков, К. О. Копержинський), історія Росії (Є. О. Загоровський), старий світ (М. І. Мандес), історія України (М. Є. Слабченко), методика історії (В. І. Селінов), історія первісної культури (М. О. Соколов), історична географія (Ф. Є. Петрунь), епіграфіка (С. С. Дложевський), антропологічна географія (І. В. Матковський), політична економія (І. І. Герліх, Є. Й. Ниринська, Г. Я. Фрейфельд), економічна географія (Т. М. Внуков), соціологія (І. І. Капович, Д. І. Кардашев, С. Й. Лозинський, Л. О. Піпер) та ін. Серед других — історичний матеріалізм (С. Х. Білов, В. Л. Єлін, І. І. Капович, Л. О. Піпер), історія партії (Д. І. Кардашев, К. К. Гойер), історія революційного руху (Є. Д. Давидов), історія класової боротьби (К. О. Копержинський, І. Д. Сіроглазов), суспільствознавство (Я. Е. Мерзон, А. Мерхер, В. Селінов) та ін.⁴³

Важливу роль у вдосконаленні історичної освіти відіграв М. Є. Слабченко, з особистої ініціативи якого в 1922 р. до предметів історичного профілю було внесено курс "Історії України" з проведенням практичних занять. Він неодноразово на засіданнях предметних та факультетських комісій виступав з пропозиціями щодо удосконалення системи контролю знань з метою проведення останньої у відповідність зі станом викладання історичних предметів та доцільності збільшення об'єму навчального матеріалу, яким повинні володіти студенти⁴⁴.

Нові викладачі, більшість з яких не мали фахової освіти (деякі з них взагалі не мали вищої освіти та викладацького досвіду), залучались до читання лекцій саме через те, що перебували в лавах партії. Наприклад, К. К. Гойер і Л. Г. Стрижак мали середню педагогічну освіту. Л. О. Піпер закінчив Ленінградський інститут інженерних шляхів та один курс Інституту червоної професури, а М. Л. Ципіс отримав освіту у Московському комерційному університеті. Вищий навчальний заклад радянської влади того часу — комуністичний університет закінчив А. Ф. Єрусалимський⁴⁵. Зі всього складу викладачів гуманітарного профілю (майже сто осіб), приблизно третина викладали предмети, що включали марксистсько-ленінську теорію: історію класової боротьби, історію революційного руху, історичний матеріалізм, політичну економію, суспільствознавство, історію радянської освіти, історію партії⁴⁶ та ін.

Після закриття НУ — до 1920 р. провідного вищого навчального закладу міста, дослідницька робота його вчених була відокремлена від навчальної та переведена до новостворених науково-дослідних установ⁴⁷. Організаційна форма нових установ, що виникали не обов'язково при

вищій школі, була різноманітна — товариства, комісії, науково-дослідні кафедри (НДК) з секціями та підсекціями⁴⁸. У зв'язку з тим, що при ОІНО науково-дослідних установ історичного профілю довгий час не існувало, його вчені згуртували свою діяльність в різних наукових установах, як місцевих та центральних (дванадцять викладачів-гуманітаріїв ОІНО в різні роки безпосередньо працювали в структурних підрозділах ВУАН⁴⁹). В Одесі дослідницька робота істориків ОІНО була зосереджена в різноманітних за формою, структурою, тематикою та методикою наукових установах. Серед них Комісія краєзнавства при ВУАН (М. Ф. Болтенко, П. О. Бузук, Й. Л. Вайнштейн, Б. В. Варнеке, Р. М. Волков, М. І. Гордієвський, С. С. Дложевський, К. П. Добролюбський, Є. О. Загоровський, В. Ф. Лазурський, О. Ф. Малєєв, М. І. Мандес, В. І. Селінов, М. Є. Слабченко, Є. П. Трифільєв, І. А. Хмельницький)⁵⁰, Одеське наукове товариство при ВУАН (Б. В. Варнеке, В. Я. Герасименко, М. І. Гордієвський, Є. О. Загоровський, К. О. Копержинський, В. Ф. Лазурський, В. І. Селінов, М. Є. Слабченко)⁵¹, Українське бібліографічне товариство (В. Я. Герасименко, М. І. Гордієвський, К. О. Копержинський, С. Л. Рубінштейн)⁵², філія Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (К. П. Добролюбський, О. І. Томсон)⁵³, секція НДК єврейської культури при ВУАН (С. Х. Білов, Я. Є. Мерзон)⁵⁴, НДК історико-археологічного музею (М. Ф. Болтенко, Р. М. Волков, С. С. Дложевський)⁵⁵, НДК Центральної наукової бібліотеки (Й. Л. Вайнштейн, К. О. Копержинський, С. Л. Рубінштейн)⁵⁶, комісія по концентрації і вивченню історико-революційних матеріалів та історії партії (Є. П. Трифільєв, І. А. Хмельницький)⁵⁷ та ін. По затвердженню Колегії НКО від 9 лютого 1925 р. за згодою Укррупнауки наукові установи могли видавати власні наукові видання — бюлетені, збірки, записки та окремі відбитки праць своїх членів⁵⁸. Тому всі згадані установи мали друкований орган, де друкувалися результати наукової роботи їх представників.

При ОІНО перша науково-дослідна установа історичного профілю, завдяки наполегливим зусиллям М. Є. Слабченка, з'явилась лише в 1926 р. — нею стала секція Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури. Спроби створити при інституті подібну установу були зроблені ще раніше, але через низку проблем, однією з яких була нестача коштів⁵⁹, реалізація цієї події відкладалась. Зазначимо, що поява першої історичної установи при ОІНО встановила дві особливості в науковому світі: по-перше, вона була першою самостійною структурною одиницею історичного профілю при інституті, а, по-друге, вона стала організаційною основою розвитку нового історичного напрямку в Одесі — україністики. Знання й навички цієї школи під керівництвом академіка М. Є. Слабченка отримали випускники ОІНО, які згодом стали кандидатами (О. Б. Варнеке, Г. В. Князев, С. М. Ковбасюк, Т. М. Хаїт,

І. І. Погорілий, І. Д. Сероглазов, Г. М. Трачевський) та докторами наук (І. М. Бровер, М. Л. Рубінштейн)⁶⁰.

Вчена діяльність істориків ІНО знаходила своє відображення в публікаціях наукових праць, основним видом яких були статті надруковані в місцевих та центральних виданнях. В 1921 році були видані "Учені записки Вищої Школи м. Одеси", які стали першим друкованим органом наукових робіт за часів встановлення радянської влади. У 1923 році розпочався випуск "Журналу науково-дослідних кафедр в Одесі"⁶¹, який призначався для коротких повідомлень про праці наукових співробітників кафедр. У першому номері на внутрішньому розвороті обкладинки відмічалось, що журнал є продовженням "Учених записок Вищої Школи м. Одеси". За п'ять років було надруковано шістнадцять номерів у трьох томах. З першого року видання журнал включав три відділи, серед яких відділ суспільно-гуманітарних наук (редактор Е. Я. Немировський). У 1927 р. спадкоємцем журналу стали "Записки Одеського ІНО", які були надруковані тиражем 550 примірників. Проспект цього видання було затверджено в травні 1926 р. Держнаукметодкомом під назвою "Труди Одеського ІНО" як видання педагогічних праць ОІНО, за його ж кошти⁶². Значна частина доробку істориків Одеси була оприлюднена на їх шпальтах.

У 1930 р. ОІНО було реорганізовано в три профільних інститути: соціального виховання, фізико-хіміко-математичний та професійної освіти. На базі двох останніх у 1933 р. було відтворено Одеський державний університет (ОДУ), в якому з 1934 р. в якості самостійної одиниці почав діяти історичний факультет. На багатьох кафедрах університету деякий час далі працювали викладачі реорганізованого ОІНО: М. Ф. Болтенко (класична філологія), Н. І. Букатевич (російська мова), Й. Л. Вайнштейн (історія середніх віків), Б. В. Варнеке (римська історія), Р. М. Волков (російська література), М. І. Гордієвський (історія стародавнього світу), К. П. Добролюбський (нова та новітня історія), Є. О. Загоровський, М. М. Петринський, І. Д. Сероглазов (історія СРСР), В. І. Селінов (археологія), І. І. Погорілий, Г. М. Трачевський, С. М. Ковбасюк (історія України).

На рубежі 20–30-х рр. ситуація в сфері вищої освіти, особливо в галузі гуманітарних наук почала погіршуватись. Посилювався тиск на науку та її представників, які відчували на собі наростаючий тягар офіційної більшовицької ідеології. Головним ударом у наступі на наукову інтелігенцію став процес "СВУ". Крім показово засуджених 45 учасників (в їх числі одеські історики М. Є. Слабченко і Т. М. Слабченко)⁶³ тяжких страждань також зазнали деякі науковці ОІНО: В. Я. Герасименко, Є. О. Загоровський, Ф. Є. Петрунь, О. О. Рябінін-Склярєвський⁶⁴. Після багатомісячних випробувань за ґратами науково-педагогічна праця цих вчених була

позначена різноманітними обмеженнями. Якщо на межі 20–30-х рр. кадрові чистки торкалися вчених переважно у вигляді контролю та звільнення з роботи, то в середині 30-х років сумнозвісна більшовицька фільтрація призвела до фізичного винищення багатьох "непотрібних" радянській владі науковців, яких вважали реальними чи потенційними ворогами. За безглуздими звинуваченнями у контрреволюційній діяльності, українському буржуазному націоналізмі, шпигунстві було репресовано більшість представників наукової еліти України, в тому числі істориків Одеси: М. Ф. Болтенка, А. В. Музичку, О. О. Рябініна-Скляревського, Ф. Є. Петруня, І. Д. Сероглазова, В. І. Селінова⁶⁵, І. І. Погорілого, Г. М. Трачевського, Є. О. Загоровського, М. М. Петринського, М. І. Гордієвського⁶⁶.

Намічений контурами розвиток інфраструктури історичної освіти й науки в ОІНО потребує фундаментального аналізу.

¹ Див.: Ляпіна О. В. Історична наука в Київському інституті народної освіти в 1920-1933 роках: напрями і тенденції розвитку: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — К., 2002; Ї ж. Проблеми загальної історії у працях вчених Київського університету (1917 — сер. 1930-х рр.) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. — К., 2003. — Число 10. — Ч. 2. — С. 352-362; Ї ж. Політизація історичної науки та освіти в Україні в 20-30-х рр. ХХ ст. (на прикладі Київського інституту народної освіти) // Історія та історіографія в Європі. — К., 2003. — № 1-2. — С. 31-42; Рябченко О. Л. Харківський інститут народної освіти ім. О. О. Потебні (1921-1930 рр.). — Х., 2000; Куделко С. М., Рябченко О. Л. Харківський інститут народної освіти ім. О. О. Потебні // Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років. — Х., 2005. — С. 307-363; Історія Одеського університету (1865-2000) / Гол. ред. В. А. Сминтина. — Одеса, 2000. — С. 64-69; Історія Одеси / Гол. ред. В. Н. Станко. — Одеса, 2002. — С. 326-328, 350-352; Левченко В. В. От Новороссийского университета к Институту народного образования // Записки історичного факультету. — Одеса, 1999. — Вип. 8. — С. 195-200; Його ж. Історія в Одеському інституті народної освіти: викладання та дослідження // Там само. — Одеса, 2002. — Вип. 12. — С. 232-240; Його ж. Організація та діяльність Одеської секції Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури при Одеському інституті народної освіти // Там само. — Одеса, 2003. — Вип. 13. — С. 126-140; Його ж. Дослідження з історії України в Одеському інституті народної освіти // Там само. — Одеса, 2005. — Вип. 16. — С. 171-176; Його ж. До педагогічної та наукової діяльності М. Є. Слабченка в Одеському інституті народної освіти // Проблемы славяноведения. — Брянск, 2003. — Вип. 5. — С. 179-186; Його ж. Викладання та дослідження історії України в Одеському інституті народної освіти (1920-1930) // Там само. — Брянск, 2005. — Вип. 7. — С. 170-182; Його ж. Новоросійський університет та Одеський інститут народної освіти: до проблеми спадкоємності традицій // Харківський історіографічний збірник. — Х., 2004. — Вип. 7. — С. 102-108; Його ж. Впровадження політики українізації в Одеському інституті народної освіти // Інтелігенція і влада. — Одеса, 2006. — Вип. 8. — С. 127-139; Його ж. Ротація професорсько-викладацького складу з гуманітарних дисциплін в Одеському інституті народної освіти // Науковий вісник. — Одеса, 2006. — № 17. — С. 140-152 та ін.

² Див.: Попова Т. М. Історіографія в особах, проблемах, дисциплінах: Із історії Новоросійського університету. — Одеса, 2007. — С. 81-84.

- ³ Державний архів Одеської області (ДАОО). — Ф. Р-599. — Оп. 1. — Спр. 183. — Арк. 169; Ф. Р-5432. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 14.
- ⁴ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). — Ф. 166. — Оп. 1. — Спр. 930. — Арк. 15.
- ⁵ Там само. — Ф. 166. — Оп. 1. — Спр. 930. — Арк. 25; ДАОО. — Ф. Р-5432. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 27.
- ⁶ ДАОО. — Ф. Р-599. — Оп. 1. — Спр. 183. — Арк. 169; Ф. Р-5432. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 14.
- ⁷ ГУВНЗ — з липня 1920 по лютий 1921 рр. орган управління вищою школою Одеси підпорядкований НКО (завідуючий С. М. Щепкін).
- ⁸ ДАОО. — Ф. Р-849. — Оп. 3. — Спр. 5. — Арк. 1-10.
- ⁹ ЦДАВО України. — Ф. 166. — Оп. 2. — Спр. 293. — Арк. 57; ДАОО. — Ф. Р-1395. — Оп. 1. — Спр. 145. — Арк. 28.
- ¹⁰ ДАОО. — Ф. Р-1395. — Оп. 1. — Спр. 92. — Арк. 33.
- ¹¹ Там само. — Ф. Р-849. — Оп. 3. — Спр. 5. — Арк. 1-10.
- ¹² Див.: Учёные записки Высшей Школы г. Одессы. — Одесса, 1921-1922. — Т. I-II.
- ¹³ ДАОО. — Ф. Р-5432. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 316; Спр. 2. — Арк. 12.
- ¹⁴ Там само. — Ф. Р-1593. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 1-43; Спр. 399. — Арк. 2-3, 13-14.
- ¹⁵ Культурне будівництво в УРСР. Т. 1 (1917 – червень 1941). — К., 1959. — С. 68.
- ¹⁶ Бюлетень офіційних розпоряджень і повідомлень НКО. — 1921. — Ч. 7-8. — С. 1-4.
- ¹⁷ Четыре месяца работы Одесского губпрофобра // Народное просвещение. — 1921. — № 1. — С. 57-58; Губпрофобр // Советское строительство. — 1921. — № 11. — С. 80-82.
- ¹⁸ Державний архів Харківської області (ДАХО). — Ф. Р-820. — Оп. 1. — Спр. 207, 280.
- ¹⁹ ДАОО. — Ф. Р-1395. — Оп. 1. — Спр. 39. — Арк. 1зв., 218.
- ²⁰ Там само. — Ф. Р-1593. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 1-7; Ф. Р-5432. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 57.
- ²¹ Бюлетень НКО УСРР. — 1930. — № 43. — Ст. 661.
- ²² ЦДАВО України. — Ф. 166. — Оп. 2. — Спр. 1157. — Арк. 3, 9.
- ²³ ДАОО. — Ф. Р-1395. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 341.
- ²⁴ ЦДАВО України. — Ф. 166. — Оп. 2. — Спр. 1107. — Арк. 2; Спр. 1157. — Арк. 4-5.
- ²⁵ ДАОО. — Ф. Р-1395. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 681; Ф. Р-1593. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 1.
- ²⁶ Там само. — Ф. Р-1593. — Оп. 1. — Спр. 404. — Арк. 1.
- ²⁷ Боровой С. Я. К истории создания Одесского археологического отделения и его археографического отделения // Археографический ежегодник АН СССР за 1978 г. — М., 1979. — С. 101.
- ²⁸ Історія Одеського університету за 100 років (1865-1965). — К., 1968. — С. 90.
- ²⁹ ЦДАВО України. — Ф. 166. — Оп. 3. — Спр. 349. — Арк. 114.
- ³⁰ Культурне будівництво в УРСР. Т. 1 (1917 — червень 1941). — К., 1959. — С. 50.
- ³¹ Временное положение о Высших Учебных Заведениях У. С. С. Р. — Т. 1. Временное положение об Институтах. — Х., 1922. — С. 26-30.
- ³² Бюлетень НКО УСРР. — 1925. — № 8. — С. 16-17; 1930. — № 45. — Ст. 681.
- ³³ Ченцов В. В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. — К., 1999. — С. 94.
- ³⁴ Див. детальніше: Левченко В. В. Одесские учёные — пассажиры "философского парохода": К истории высылки интеллигенции в 1922 г. // Юго-Запад. Одессика. Историко-краеведческий научный альманах. — Вып. 5. — Одесса, 2008. — С. 172-173.
- ³⁵ ДАОО. — Ф. Р-1395. — Оп. 1. — Спр. 39. — Арк. 197, 209-210.
- ³⁶ Там само. — Ф. Р-1593. — Оп. 1. — Спр. 658. — Арк. 19, 26, 42; Спр. 724. — Арк. 117-117 зв.

- ³⁷ Майборода В. К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917-1985). — К., 1992. — С. 44.
- ³⁸ Історія Одеського університету за 100 років (1865-1965). — С. 95.
- ³⁹ ДАОО. — Ф. Р-1593. — Оп. 1. — Спр. 512. — Арк. 5.
- ⁴⁰ Там само. — Спр. 538. — Арк. 22.
- ⁴¹ Там само. — Спр. 583. — Арк. 112, 124; Спр. 585. — Арк. 17; Спр. 590. — Арк. 28.
- ⁴² Там само. — Спр. 662. — Арк. 92 зв.
- ⁴³ Там само. — Спр. 5. — Арк. 1; Спр. 583. — Арк. 39-40, 65 зв.-66; Спр. 17. — Арк. 134, 248.
- ⁴⁴ Заруба В. М. Історик держави і права України академік М. Є. Слабченко (1882-1952). — Дніпропетровськ, 2004. — С. 103-105.
- ⁴⁵ ДАОО. — Ф. Р-1593. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 1; Спр. 13. — Арк. 52-54.
- ⁴⁶ Див.: Наука и научные работники СССР (без Москвы и Ленинграда). — Л., 1928.
- ⁴⁷ Бюлетень офіційних розпоряджень і повідомлень Наркомосвіти. — 1921. — Ч. 7-8. — С. 1.
- ⁴⁸ Комаренко Н. В. Утворення та діяльність історичних кафедр на Україні в 20-х роках // Історіографічні дослідження в Українській РСР. — К., 1971. — Вип. 4. — С. 33-35.
- ⁴⁹ Див. детальніше: Левченко В. В. Організаційно-дослідницька діяльність вчених Одеси в наукових установах Всеукраїнської Академії наук // ЗІФ. — Одеса, 2007. — Вип. 18.
- ⁵⁰ Вісник Одеської комісії краєзнавства при ВУАН. — 1924. — Ч. 1. — С. 1-2; 1925. — Ч. 2-3. — С. 1-3.
- ⁵¹ Історія НАН України. 1924-1928. Документи і матеріали. — К., 1998. — С. 339-343.
- ⁵² Записки Українського бібліографічного товариства в Одесі. — 1928-1930.
- ⁵³ Всеукраїнська наукова Асоціація Сходознавства. Одеська філія. 1926-1930. — Одеса, 1930. — С. 8-26.
- ⁵⁴ Полонська-Василенко Н. Д. Українська Академія Наук. — К., 1993. — С. 176.
- ⁵⁵ Див. докладніше: Левченко В. В. Діяльність науково-дослідної кафедри Одеського історико-археологічного музею (1922-1930) // Проблеми славяноведення. — Брянск, 2004. — Вип. 6. — С. 104-109.
- ⁵⁶ Праці Одеської Центральної наукової бібліотеки. — Одеса, 1927. — Вип. I. — С. I-III.
- ⁵⁷ Див.: Попова Т. Н., Станко В. Н. Исторические исследования в Одесском университете: традиции и современность // Вестник Одесского государственного университета. — 1995. — Вип. 1. — С. 44.
- ⁵⁸ Бюлетень НКО УСРР. — 1925. — Ч. 4. — С. 76.
- ⁵⁹ Див.: Богдашина О. М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури (1921-1934 рр.). — Х., 1994. — С. 48.
- ⁶⁰ Заруба В. М. Постаті: Студії з історії України. — Дніпропетровськ, 1993. — Кн. 2. — С. 129.
- ⁶¹ Журнал научно-исследовательских кафедр в Одессе. — 1923-1927.
- ⁶² Бюлетень НКО УСРР. — 1926. — Ч. 8. — С. 51.
- ⁶³ Шаповал Ю. І. Справа "Спілки визволення України": погляд із відстані 75 років // Укр. іст. журн. — 2005. — № 3. — С. 132-134.
- ⁶⁴ Архів Управління Служби безпеки України в Одеській області (УСБУ). — Фонд припинених справ (Ф. П.) — Спр. 22064-п. — Арк. 5, 134-136; Спр. 20443-п. — Т. 1. — Арк. 189; Ф. П. — Спр. 24462-п. — Арк. 39, 252; Ф. П. — Спр. 14238-п. — Арк. 289, 594.
- ⁶⁵ Там само. — Ф. П. — Спр. 23136-п. — Арк. 6, 186; Спр. 7795-п. — Арк. 247; Спр. 28242-п. — Арк. 23 зв., 76; Одеський Мартиролог. Т. 1. — Одеса, 1997. — С. 417, 466.
- ⁶⁶ Див. детальніше: Петровський Е. П. Кадрова ситуація на історичному факультеті Одеського державного університету в 1930-х роках // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. — Вип. 13. — К., 2005. — С. 260-273.